

A moldvai csángó nyelvjárás variánsai

A moldvai csángó nyelvjáróterület kérdései régóta foglalkoztatják nyelv-tudósainkat. Ezt az érdeklődést részint a terület meglehetősen elszigeteltsége, részint a nyelvjárás érdekes, szokatlan sajátosságai indokolják. Részletesebben foglalkozott az itt felmerülő problémákkal, mint pl. a csángók eredetével, nevével, nyelvjárásuk szókincsbeli és nyelvtani sajátosságaival SZARVAS GÁBOR (Nyr. III, 1—6, 49—54), MUNKÁCSI (Nyr. IX, 444, 481, 529, X, 101, 149, 199), WICHMANN (MNy. IV, 160, 208, 394, 457; Nyr. XXXVII, 193, 241, 303; Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó — und des Hétfaluer Csángódialektes, Helsinki, 1936; NyK. XXXVII, 149, XXXVIII, 265; vö. még CsÚRY: MNy. XXXV, 73), RUBINYI MÓZES (Nyr. XXX, 57, XXXI, 1, LXIV, 119; NyK. XXXVIII, 257) és LÜKŐ GÁBOR (A moldvai csángók, Budapest, 1936). A felsorolt kérdések közül egyikhez-másikhoz hozzászólt még SIMONYI (Nyr. XXXVIII, 26, XLIV, 136), CsÚRY (MNy. XXVI, 249, XXVIII, 300), LOSONCZI (Nyr. XLIV, 13, 60), ZOLNAI (MNy. I, 400) és HORGER (MNy. IX, 418; NyK. XXXI, 421, XXXVII, 314; A magyar nyelvjárások 25—9, 79, 82—90 stb.; A csángó nép és csángó név eredete, Kolozsvár, 1905). Ezenkívül igen jól bizonyítják kutatóink e nyelvjáróterület felé irányuló érdeklődését a folyóiratainkban, különösen a Nyr.-ben megtalálható moldvai csángó tájszó- és szövegközlések is (vö. LŐRINCZE-BENKŐ, Nyelvjárási bibliográfia 216—7).

Még közelebb visz bennünket e nyelvjárás megismeréséhez HEGEDŰS LAJOS „Moldvai csángó népmesék és beszélgetések“ (Budapest, 1952) című munkája, amelyben mintegy 250—300 lapon át különböző hangfelvevő gépek segítségével (vö. i. m. 14—5) rögzített nyelvjáró szövegeket közöl moldvai csángó nyelvjáróterületről való beszélőktől. A gyűjtés már említett módja — mint tudjuk — lehetővé teszi az egyszer elhangzott élőnyelvbeli szöveg többszöri lehaflgatását, a lejegyzés ellenőrzését, de a gépekkel szemben tanúsított óvatosság természetesen okvetlenül szükséges, különösen akkor, ha a felvett szöveg hangtani vizsgálatára vállalkozunk, mintahogy ez a jelen esetben történik. Figyelembe kell vennünk a gépek bizonyos fokú tökéletlenségét, esetleges torzítását, amely különösen a magánhangzókkal kapcsolatos megállapításaink alkalmával bizonyos fokú fenntartásra kötelez bennünket.

Mindemellett a szövegek gondos áttanulmányozása arról győzött meg, hogy a moldvai csángó beszélők nyelvében olyan érdekes hangtani jelenségek bukkannak fel, amelyek megérdemlik a részletesebb vizsgálatot. HEGEDŰS LAJOS könyvéből kiderült ugyanis, hogy a moldvai csángó nyelvjárás rendkívül gazdag magán- és mássalhangzó-variánsokban. Olyannyira, hogy ennek alapján nemcsak a nyelvjáróterület vagy egy-egy község hangkészlete, hanem még egy beszélő nyelve sem tekinthető egységesnek.

A variánsok — mint ismeretes — olyan hangárnyalatok, amelyek sem értelmi, sem érzelmi megkülönböztetésre nem használatosak, szerepük, funkció-

juk nincs, de mégis — amelyek szociális jellegűek — mellőzhetetlenül hozzátartoznak a nyelv fonikus arculatához (vö. BÁRCZI, Nyelvtudományi alapismertetek, egyetemi jegyzet, 1952, Budapest. 73—4). Bár mindannyian jól tudjuk, hogy variánsparók, ha kisebb számban is, de nemcsak ezen a nyelvjárássterületen, hanem mindenütt találhatók, talán mégsem lesz érdektelen további nyelvjárás-kutatásunk, nyelvtörténeti és nyelvjárástörténeti vizsgálódásaink szempontjából a moldvai csángó beszélők nyelvében nagy számban fellelhető variánsok feltárása, bemutatása.

HEGEDÜS LAJOS 1950—51-ben végzett gyűjtést a Baranya megyében élő moldvai csángók között, akik 1941-ben a bécsi döntés után Romániából a Bácskába, majd 1944—45-ben Baranyába kerültek. Gyűjteményét a beszélők származása szerint, eredeti lakóhelyük falvainak megfelelően rendezte. Ezek szerint a szövegekből Lészped (Lé), Pusztina (Pu), Klézse (K), Somoska (S), Pokolpatak (Po), Diósfalu (D), Lábnik (Lá) és Gajcsána (G) nyelvről kaphatunk képet összesen negyvenegy (41) beszélő megszólaltatása útján. Sajnálatos azonban, hogy a beszélők, számukat és nemüket tekintve, egyenlőtlenül oszlanak meg az egyes községek között. Így például míg Lészped és Gajcsána nyelvét 8—13 beszélőtől felvett 50—60 lapnyi szövegen figyelhetjük meg, addig Somoskáról és Diósfaluból mindössze egy-egy adatközlőt sikerült a gyűjtőnek szereznie, s az elmondott szöveg alig tölt be 20—30 lapot.

Ezen a nyelvjárássterületen bizonyos hangvariánsok meglétét már SZARVAS GÁBOR (Nyr. III, 1) észrevette, és azt állítja, hogy a *cs ~ cz, zs ~ z, s ~ sz* hangok ejtésében erős ingadozás tapasztalható, mégpedig nemcsak egy község, hanem ugyanazon személy nyelvén belül, sőt olykor ugyanazon szón is. (Megjegyzendő azonban, hogy ezt az állítást MUNKÁCSI: Nyr. IX, 448 később megcáfolta.) Beszél még SZARVAS GÁBOR (Nyr. III, 5) egy *o = ë = i* hangváltozásról is, amelynek eredményeként *doszka > dëszka, gyolkos > gyilkos* alakok jönnek létre, de hogy ezek variánsként élnek-e egymás mellett, vagy ez utóbbi a fejlődés során teljesen kiszorítja az előbbit, arról nem nyilatkozik. HEGEDÜS LAJOS (i. m. 17) maga is felhívja a figyelmünket a variánsokra, amikor hangtani tájékoztatójában így ír: „A hangtani sajátosságok bár nagyrészt körülhatárolhatók, mégis azok nem pedáns következetességgel azonosak még egy beszélő nyelvében sem. A hangtani jelenségek nagy részének variánsai vannak, s ugyanaz a beszélő pl. felváltva használja a *šan* 'csinál' és *csán*, a *kühül* 'kivül' és *küjél*, a *toás*, *tájás*, *tájás*, *mārha* és *mōrha*, *doktor* és *doftor*, *uruság*, *oroság*, *orosság* és *örvösság*, *karabus* és *kerebus*, a *lyán* és *lán* vagy a *vót* és *vót* alakot. Sőt ezek mellett már a köznyelvi alakok is megjelennek itt-ott, jelezvén a fejlődés további irányát.“

Most már kizárólag a variánsok szempontjából nézve a szövegeket, megállapítható, hogy ezek a magán- és mássalhangzók körében egyaránt nagy számban találhatók, mind az egyes községek, mind az egyes beszélők nyelvében. A 41 beszélő közül mindössze 4 akadt olyan (Simon János: Pu; Both József: Lá; Gál István és Polgár Demeter: G), akiknek nyelvében variánsok nem fordultak elő, ezek viszont mind olyan rövid szöveget mondtak el, hogy ez okozhatta a variánsok hiányát. Egészen természetesen azok a községek, illetőleg beszélők vezetnek a variánsok száma és változatossága terén, amelyek, illetőleg akik a leghosszabb szövegekkel szerepelnek a gyűjteményben. Így Lé, Lá, G, a kisebb terjedelmű szövegek közül pedig különösen a klézsei beszélők nyelve gazdag variánsokban.

Megkülönböztethetünk kvantitatív és kvalitatív variánsokat. A kvantitatív variánsokat az időtartambeli eltérések, a hosszú és rövid alakok váltakozásai, a kvalitatív variánsokat pedig az artikuláció, a képzés helyének és módjának a különbségei hozzák létre. A kvalitatív variánsokat ismét két csoportra oszthatjuk: 1. árnyalati ingadozások, amelyek egy-egy hang képzésterületének

határai között való ingadozásra mutatnak, mint pl. *i ~ j, ö ~ ő* stb., 2. fakultatív variánsok, amelyeknek nemcsak funkciójuk nincsen, hanem ugyanabban a fonetikai helyzetben is minden szabályosság nélkül váltakozhatnak, mint pl. *föl ~ fél ~ fel, csuda ~ csoda*. Kétségkívül ez utóbbiak a legérdekesebbek, s e dolgozat keretében a moldvai csángók nyelvének ilyen természetű variánsait óhajtom elsősorban feltárni. Így a kvantitatív variánsokat és a kvalitatív variánsok első csoportját csak röviden tekintem át.

A kvantitás szerinti variánsok az egész nyelvjáróterületen körülbelül ugyanazok, legfeljebb arról lehet szó, hogy az egyik község vagy beszélő nyelvében megvan egy-két olyan variáns is, amely a másikból hiányzik és viszont. Éppen ezért a már felsorolt községek beszélőinek nyelvében található variánsokat csak nagy általánosságban közlöm.

A magánhangzók körében a rövid, félhosszú és hosszú hangok ugyanazon beszélő nyelvében, ugyanazon szón való váltakozása szolgáltatja a variánsokat. Tehát pl. *ü ~ ü': vérüvel ~ vérü'vel* (Lé), *ö ~ ö' ~ ö': öltön ~ öltöny ~ öltön* (G), *o ~ ö: akkor ~ akkör* stb. Az időtartam igen sokszor a követő *l, r* nyújtó hatásával van kapcsolatban. A mássalhangzók esetében egyszerű és kettős mássalhangzók váltakoznak egymással ugyanazon beszélő nyelvében, ugyanazon szóban.

Megjegyzendő, hogy a kvantitatív variánsok vizsgálatakor különös gondal és óvatossággal kell élnünk, mert a lehallgatás, lejegyzés pontatlanságára itt nyílik a legnagyobb lehetőség. A félhosszúság különbség (pl. *a ~ á, á ~ ā*) igen könnyen lehet — a leggondosabb munka ellenére is — följegyzésbeli pontatlanság. Ezért tehát a magánhangzók esetében példáimat elsősorban a hosszú — rövid variáns párok köréből veszem. Pl. *i ~ i': készítettünk ~ készitöttünk* stb. (Lé); *tanítónak ~ tanyítódhoz* (K); *ü ~ ü': tűz ~ tűzné* (Lá), *rüccs ~ rücs* (Lé); *u ~ ú: tyúk ~ tyúk* (K); *utonjáró ~ útonjáró* (Lá); *ö ~ ö': jő ~ jő* (G), *jő ~ jő, döfődni ~ döfődni* (Lé); *o ~ ó: akko ~ akkó* (Lé), *bocsuzáskor ~ élbócsuztatta* (Lá) stb., stb., s mellőzöm az *ē ~ ē', a ~ á, ö' ~ ő* stb. variáns párok felsorolását. A mássalhangzók körében a különbségek sokkal élesebbek. Pl. *t ~ tt: tanítót ~ tanyítottóhoz* (Lá); *s ~ ss: kaszások ~ kaszássok* (G); *ny ~ nny: lánya ~ lánnyo* (Lá), *menyekoző ~ mennyegzőjébe* (K); *c ~ cc: ducol ~ duccol* (G); *r ~ rr: arról ~ arról* (S) stb.

A kvantitatív variánsok futólagos áttekintéséből kiderül, hogy a hangok időtartamában legtöbbször teljesen azonos fonetikai helyzetben tapasztalunk ingadozást mind a magán- (*kezikét ~ kezikét, fiju ~ fijú, tanító ~ tanyító* stb., stb.), mind a mássalhangzó-variánsok esetében. Mégis feltűnik azonban a fonetikai helyzet determináló szerepe. Megállapítható például, hogy az *l* nyújtó hatása erősebb, ha utána még egy mássalhangzó következik, mintha az *l* intervokális helyzetben van: *kitanódom ~ kitanólni*. Ugyanígy megnöveli a magánhangzó időtartamát az azonszótagú *l* kiesése, például *öltár ~ ótár, hōldat ~ hód*. A mássalhangzó-variánsok kivétel nélkül intervokális helyzetben bekövetkezett gemináció eredményei (vö. WICHMANN—CSÚRY: MNy. XXXV, 137).

A kvalitatív variánsok első csoportjába a fenti szempontok szerint azokat soroljuk, amelyek csupán kisebb artikulációs különbségeket mutatnak, de valójában az emberi fül számára alig érzékelhető módon válnak el egymástól. A változatokat, amelyeknek igen széles skáláját figyelhetjük meg a moldvai csángó nyelvjáróterületen, elsősorban a nyelv- és ajakműködés ingadozásai hozták létre, tehát ezek a magasabb és alacsonyabb nyelvvállással való (pl. *é ~ é', ó ~ ó', i ~ j, o ~ o*), illetőleg az ajakkerekítéssel és ajakkerekítés nélküli (pl. *i ~ j, ē ~ ē'*) hangképzés eredményeinek tekinthetők. Bár kétségtelen, hogy — mint HEGEDŰS LAJOS is megjegyezte (i. m. 17) — az ilyen természetű változatok alkotják e nyelvjáróterület variánsainak legnagyobb részét, ezeknek részletes felsorolása és ismertetése több okból feleslegesnek tűnik. Először is ezek a kisebb artikulációs

különbségeket mutató hangok alig variánsok, csaknem azonos helyen és módon képződnek, nyelvi jelentőségük nincs is, másodsor ugyanúgy általánosaknak mondhatók valamennyi község, valamennyi beszélőjének nyelvében, mint a kvantitatív variánsok, tehát szükségképpen állandó ismétlésekbe kellene bocsátkoznunk, harmadszor pedig — éppen a már említett kis képzésbeli eltérés miatt — itt nyílik a legnagyobb lehetőség a felvevő gépek torzítására, és — természet-szerűleg és elkerülhetetlenül — a lehallgatás, lejegyzés pontatlanságára, a diakritikus jelek esetleges elírására is. Így tehát elegendő csupán néhány, valamennyi beszélő nyelvében fellelhető variánstípusra és példára szorítkoznunk. Itt csak a magánhangzók területén kell maradnunk. A nyelvállás szempontját tekintve — nagy vonásokban — a következő típusokkal találkozunk: *i ~ i:* *igén ~ igén* (S), *ü ~ ü:* *körü'l ~ körü'l* (G), *u ~ u:* *ullyam ~ ulyan* (S), *é ~ é:* *mэгétték - mэгétték* (Lá), *o ~ o:* *guzsalyozsból ~ guzsalyozsba* (K), *á ~ á:* *járt ~ járt* (Lé), *a ~ a:* *akkor ~ akkor* (D), *a ~ o:* *komáddal ~ komájávdal* (Lé), *i ~ é:* *ivangyéliumból ~ evangyéliumból* (S) stb., stb. Az ajakműködés különbözősége pedig *i ~ i:* *ingét ~ ingékét* (D), *é ~ é:* *mэгijedétt ~ mэгijedétt* (K), *a ~ á:* *éccakán ~ éccakán* (S), *a ~ g:* *András ~ András* (S), *i ~ ü:* *mísét ~ müséket* (S), *é ~ ö:* *menéleg ~ menöleg* (Lé) stb., stb. féle alakpárokat hozott létre.

Így érkezünk el dolgozatunk voltaképeni témájához, a minőség szerinti osztályozás második csoportjához, vagyis a tulajdonképeni variánsokhoz, amelyek az eddigieknél sokkal élesebben mutatják az egyes beszélők nyelvében tapasztalható nagyfokú ingadozásokat. Itt már csak úgy érhetjük el célunkat, ha minden beszélőt sorra veszünk, és egyenként állapítjuk meg a nyelvükben élő variánsokat.

A minőségi variánsok e csoportjába csak azokat a variánspárokat osztottam be, amelyeknek tagjai között legalább egy teljes képzési mozzanat különbség van, tehát pl. az *a ~ o*, *u ~ o*, *i ~ ü*, *e ~ é*, *é ~ ö* stb. típusokat, amint ez a lentebb részletezésből majd kiderül.

A módszertani eljárást illetően megjegyzem, hogy először csupán az adatok felsorolására, valamint az egyes községekben tapasztalható jelenségek megállapítására szorítkozom, s majd csak ezután térek rá összefoglalóan, most már valamennyi község, valamennyi beszélőjére vonatkozólag annak a kutatására, hogy a variánsok létrejötte mögött milyen nyelvi (hangtani), illetőleg társadalomtörténeti okok kereshetők.

Az egyes beszélők nyelvében a magán- és mássalhangzók terén a következő változatok fordulnak elő:

L és z ped.

Bartos György, 54 é. (i. m. 25—30)

i ~ é ~ é: *ingémét ~ engem ~ engem.*

e ~ é: *ösvényen ~ ösvényen.*

a ~ o: *györsan ~ györson.*

j ~ ny: *börja ~ börnyát.*

n ~ ny: *tarişna ~ tarişnya.*

Facsaros Ferenc, 38 é. (i. m. 33—5)

u ~ o: *juhok ~ johó ~ johókat.*

a ~ o: *katonaság ~ kotonaságba,*
örvasok ~ orvos.

Facsaros Ferencné, 38 é. (i. m. 35)

i ~ é: féljéresztették ~ féljéresztették.

n ~ ny: számítani ~ számítani.

Farkas Péter, 46 é (i. m. 35—6)

ë ~ ö: belőlünk ~ belőlünk.

Jakab István, 50 é. (i. m. 36—9)

e ~ ë: elmen ~ mennék.

n ~ ny: asszon ~ asszony.

Jakab Istvánné, 45 é. (i. m. 39—51)

i ~ ë: gilkát ~ gélka.

ö ~ ë: ötre ~ étről.

e ~ ë: elmények ~ elményék.

ë ~ é: embernek ~ embért.

g ~ gy: gilkát ~ gylkája.

Jakab István, 20 é. (i. m. 51—2)

a ~ o: fárkasak ~ fárkasok.

a, ā ~ õ, ó: marhával, mārhákvöl ~ mōrhávöl, mōrhákvöl

Jakab Istvánné, 23 é. (i. m. 52—4)

j sz ~ c: jésziket ~ jécivél.

Miklós Antal, 27 é. (i. m. 54—6)

ü ~ ë: gyütt-jették.

j ~ gy: jették ~ gyütt.

Miklós Ferencné, 53 é.

u ~ o: ju ~ johot.

Simon Józsefné, 59 é. (i. m. 58—9)

u ~ o: ugyan ~ ogyan.

Simon József, 35 é. (i. m. 59—64)

e ~ ë: tehénet ~ tehenét.

e ~ é: tehénet ~ tehenét.

n ~ ny: tehénet ~ tehényét.

Ezek szerint 13 lészpedi beszélő közül 12 nyelvében találunk variánsokat. A magánhangzók körében az *a ~ o*, *u ~ o*, *e ~ ë*, a mássalhangzók esetében a *n ~ ny*, *j ~ gy* típusok a leggyakoribbak.

A következő község *P u s z t i n a*, összesen 7 beszélővel.

Bálint Péterné, 33 é. (i. m. 65—8)

i ~ u: fíjik ~ fíjukat.
i ~ é: vecsernyire ~ vecsernyére.
a ~ o: fárkasak ~ fárkasok.

Deák János, 38 é. (i. m. 70—1)

a ~ ö: éválasztani ~ ē... válójsztani.
j ~ ny: bõrjút ~ bõrnya.

Deák Jánosné, 38 é. (i. m. 71—2)

ű ~ ó: ű ~ ó 'er, sie'.

Kánya Péter, 42 é. (i. m. 72—4)

e ~ é: egën ~ égën.
l ~ ø: moldvai ~ módovai.

A 7 beszélőből 4-nek a nyelve mutat variánsokat. Legfeltűnőbb az *i ~ u* alakpár, amely azonban a variánsok kialakításában oly lényeges szerepet játszó hasonulás útján jöhetett létre, mint majd ez az összefoglalásból is kiderül.

K l é z s e 3 beszélővel szerepel, de csak 2 nyelvében találunk variánsokat.

Benke János, 48 é. (i. m. 76—99)

i ~ ü: ingécskékét ~ üngöcskékét,
szívit ~ szüvit, misére ~ müse,
királ ~ kúrál.

i ~ é: pravalijára ~ pravalét.
ű ~ ő ~ ó: ű ~ ő ~ ó 'er, sie'.
ű ~ ö: gyüműcsfákat ~ gyü'mö'lcsöt.
u ~ o, ó: uruságot ~ örösságot,
urusólni, ~ orvosolni.

o ~ á: tojás ~ tájást.

e ~ ë: kreposztot ~ krëposztod.

a ~ o: kapott ~ kopot, adom ~ odok,
arannyat ~ arannyot,
akkor ~ okkor.

a ~ e: karabus ~ kerabus, ~ kerebus,
tarišnába ~ terišnyábo.

v ~ ø: lovakot ~ loaknál.

ś ~ cs: mēksáhta ~ csállak meg,
mēksáltál ~ csálni.

jt ~ lt: rikójtották ~ rikóltozni.

l ~ ly: királnak ~ királyhoz.

n ~ ny: tanitónak ~ tanyítõhoz,

tarišnábq ~ terišnyábq.

ny ~ ngy: aranyat ~ arangyat.

k ~ f: doktornál ~ doftort.

- i ~ ü:* *filiből ~ fülembé,*
repülni ~ vadászni.
- ü, u ~ ö, o:* *hül ~ höl, megmutatta ~*
motassa, buzdogánt ~ buzdogánvol.
- é ~ ő:* *erdébe ~ érdöbe.*
- a, à ~ o, ò:* *katanának ~ katona,*
lakadalom ~ lakodalmat,
báranvól ~ báranvöl,
akkar ~ akkör.
- d ~ gy:* *dijót ~ gyió, nad (lakodalom) ~*
~ nagy (lakadalom).
- j ~ ly:* *kirájjiú - királyfiú.*
- j ~ n:* *börju ~ börnuból.*
- n ~ ny:* *báran ~ báraný,*
eném ~ enyémek.

Klészse két beszélőjének variánsokban igen gazdag nyelvében a magánhangzókat illetőleg elsősorban a zártabb-nyíltabb, másodsorban a labiális-illabiális ejtés váltakozása figyelhető meg. A pusztinai *i ~ u* után itt jelenik meg — ezúttal elhasonulás eredményeként — a második veláris-palatális alakpár, az *a ~ e*. A variáns párok nagyobb része azonban csak nyelv és ajakműködés szempontjából különbözik egymástól, de veláris velárisal, palatális palatálisal váltakozik leginkább. Klészsen is jelentkezik az a különben szinte általánosnak mondható jelenség, hogy az alakpárok a szövegben szinte egymás mellett állnak, alig egy-két szó választja el őket egymástól, pl. . . . hazajönek a *miséről* . . . *müse* üdej stb., vagy: *Agy* nekem valamit a *terišnyábo* . . . ed darap kenyeret a *tarišnába* stb. Ez tehát azt mutatja, hogy az alakváltozatok teljes egyenrangúságban élnek egymás mellett. Érdekesekek és sokréttűek a klészsei mássalhangzóvariánsok, amelyekben többnyire a palatalizáció játszik szerepet: *n ~ ny*, *l ~ ly*, *d ~ gy*. Megjelenik az *é ~ cs*, és a különös *k ~ f*, amelyről szükségesnek látszik megjegyezni, hogy csak itt, és itt is csak egyetlen egy ízben fordul elő.

S o m o s k á r ó l mindössze egy beszélőnk van, de ennek a nyelve igen sok variánst nyújt.

Demse Dávidné, 53 é. (i. m. 125—46)

- i ~ ë:* *mindént ~ mēndēn, igen ~ ēgēn.*
- j ~ é:* *kiszēttik ~ ēlvették.*
- i ~ é:* *kigyó ~ kégyó.*
- ü, ú ~ ő, ö:* *ü, ű ~ ő 'er, sie'.*
- ü, ű ~ ő:* *füüdöböl ~ fēresztették,*
füüdökēt ~ fēresztēttük.
- u ~ o:* *ulyan ~ ojam (be . . .)*
- ö ~ ő:* *jött ~ jēnek.*
- ó ~ üő:* *nő ~ nüő.*
- ő ~ é:* *dőszü ~ dēszü.*
- o ~ e ~ é:* *mázso ~ mázse ~ mázsénak (?)*
- a ~ o:* *makkorát ~ makkora.*
- a ~ e:* *akinek ~ ekinek, a ~ e (névelő),*
katonaságból ~ ketonák,
apám ~ epámnak.

á ~ o: *méktápásták ~ letaposta,*
vácsáráltunk ~ vacsoráltam.

á ~ e: *hátták ~ hetták.*

n ~ ny: *asszonhoz ~ asszony,*
küslánval ~ küslyány.

j ~ ny: *vizibörjüt ~ vizibörnyu.*

j ~ ly: *ojam ~ ulyan.*

l ~ ly: *küslánval ~ küslyány.*

A somoskai variánsok közül kiemelkedik az *ő ~ üő* alakpár, amelyben egyszerű magánhangzó diftongussal váltakozik. Mivel azonban ez az egész kötetnyi szövegben elszigetelt jelenség, nem tulajdoníthatunk neki nagyobb jelentőséget. Nem lehetetlen, hogy az *üő* itt egyszerűen emfatikus ejtés eredménye. A veláris-palatális alakpárok sora az *o ~ e ~ é*-vel növekedett. Valószínű, hogy itt az első szótag *á*-jának elhasonító hatásával van dolgunk, amelynek erejét a csángó nyelvjárásterületen nemcsak előre-, hanem hátraható hasonulásokban is más esetekben is tapasztalhatjuk, pl. *lóval ~ fíjával*.

P o k o l p a t a k ismét egy beszélővel szerepel.

Dávid Illésné, 42 é. (i. m. 147—63)

ü ~ ő, ó: *ük ~ ő, ök 'er, sie'.*

ü ~ é: *kühü'l ~ küjel.*

ē ~ o: *rozali'nēs ~ rozali'nossak,*
gyékēt ~ gyékot.

ē' ~ ò: *gyertyánhilib ~ györtánhilib,*

ē, ē' ~ e: *nēm, nē'm ~ nem.*

a ~ o: *lakadalomba ~ lakodalom,*
guzsalyazsba ~ guzsalyozsból.

a ~ e: *a ~ e (névelő), asszon ~ esszonyok,*
az (asszony) ~ ez (ura).

n ~ ny: *küslánnak ~ küslány.*

h ~ j: *kühü'l ~ küjel.*

l ~ ly: *küslánná ~ küslyány.*

ll ~ lly: *ullan ~ ulyan.*

A pokolpataki Dávidné nyelvének variánsai sem a magán-, sem a mássalhangzók terén nem jelentenek újat a klézsei és somoskai beszélőkével szemben.

D i ó s f a l u nyelvét egy beszélő szövegéből ismerjük meg.

Benke Jánosné, 46 é. (i. m. 164—82)

i ~ ü: *misére ~ műszére,*
csütē'rtēk ~ csütō'rtōkhöz.

i ~ é: *sz(!)egítēk ~ segétette.*

j ~ é: *kígyó ~ kégyó.*

ō ~ é: *eljött ~ eljējēn.*

ō ~ è: *csirikolnak ~ csirikēlnek.*

a ~ o: *ottan ~ otton.*

a ~ e, è: *a ~ e (névelő),*
alaluttam ~ èlmētünk.

v ~ φ: *vótak ~ ótak.*

s, ss ~ sz, sss, sz: *husét ~ huszét,*
büdös ~ büdösz,
misére ~ műszére.
fizess ~ fizessze.

n ~ ny: *lían - liány.*

l ~ ly: *lányajim ~ lyány.*

j ~ ly ~ ll: *éjen ~ ilyen ~ illen.*

A magánhangzó-variánsokat a labiális-illabiális alakok (*i ~ ü, ö ~ é*) változása, valamint asszimiláció (*a ~ e, a ~ o* stb.) hozta létre. A mássalhangzó-variánsok közül az *s ~ sz* stb., tehát a dentialveoláris és alveopalatális spiránsok változatai dominálnak (vö. SZARVAS GÁROR: Nyr. III, 1; de MUNKÁCSI: Nyr. IX, 448; l. még WICHMANN: NyK. XXXVII, 149, XXXVIII, 265; SIMONYI: Nyr. XXXVIII, 26; RUBINYI: Nyr. XXX, 62, XXXI, 2, LXIV, 119; NyK. XXXVIII, 257). Számunkra szokatlan még a *v ~ ø* váltakozása szó kezdetén, de a moldvai csángó nyelvjárásterületen ez nem látszik elszigetelt jelenségnek.

L á b n i k' község már hét beszélővel és meglehetősen hosszú szövegekkel szerepel HEGEDÜS LAJOS gyűjteményében.

Bogdán Péter, 52 é. (i. m. 183—7)

u ~ ó: turuval ~ turót.

u ~ o, ò: jòhunak ~ johokat, johòk.

u ~ o: juhu ~ johokat.

a ~ o: árat ~ árot.

v ~ ø: òrvossága ~ orosága.

Laczkó István, 43 é. (i. m. 189—202)

i ~ ü: mēgeskitette ~ mēgesküszöm.

i ~ é: leginyék ~ legén.

ü ~ ő: legéntül ~ legéntől.

è, ē ~ è': küzsgyermékēt ~ küzsgyermékēt ~ gyērmékēt.

a ~ o: kössékházába ~ házbo.

á ~ ó: öregapámról ~ nagyapómnak.

s ~ sz: pistojvál ~ pistól.

š ~ sz: dišnyó ~ disznyót.

Laczkó József, 55 é. (i. m. 202—11)

i ~ ü: kiráj ~ küráj.

i ~ ē ~ ē: tihéd ~ tējéd ~ tēhéd.

ü ~ ő: ü ~ ököt.

e ~ é: mēgnezze ~ mēgnēzzēm.

a ~ o: városzba ~ városzbo.

n ~ ny: kirájlánvol ~ lányvòl,
ēlmēnēn ~ visszamēnyēn,
asszon ~ asszony.

j ~ ny: hajinsa ~ hanyította.

j ~ h: tējéd ~ tihéd, tēhéd.

i ~ ë: ingemët ~ engemët.
i ~ é: kívánsz ~ kévánsz.
j ~ é: történt ~ történtek.
i ~ é: mekfordicsa ~ fordécsol.
ü, ú ~ ö: ü, ú ~ ö 'er, sie'.
e ~ ë: jélvények ~ jélvényék,
menőleg ~ mënőleg.
e ~ é: bemënt - bémënt.
a ~ o, ò: szavat ~ szovat,
élzárval ~ zárvól.
sz ~ z: nyájához ~ nyájához.
j ~ ø: ojam ~ oan, diót ~ dió.
n ~ ny: kirájléján ~ kirájléjányt.

Polgár Demeter, 25 é. (i. m. 220—31)

i ~ ë: kiráj ~ këráj, mijem ~ mëjem.
i ~ ë, é: Hamupipilléne ~ Hamupépelle, Hamupépelle.
j ~ é: legényke ~ legényke.
ü, ú ~ ö: ü, ú ~ ö 'er, sie'.
e ~ ë: ecsémët ~ ësémët.
e ~ é ~ ö: lekszebb ~ lekszebb ~ szöb.
a ~ o: paharat ~ pohár, bátyajim ~ bátyoji.
a ~ e ~ ë: ottan ~ otten ~ ottën.
v ~ ø: szárvut ~ szaruból.
n ~ ny: lán ~ lány, esküdni ~ esküdnyi.

Polgár József, 35 é. (i. m. 231—44)

i ~ ë: tiéd ~ tēhēd, megjedēt ~ mëgējedēt.
ü ~ ö: ü ~ ö 'er, sie'.
e ~ é: en ~ én.
á ~ o: fijamat ~ fijamot, katana ~ katonaság.
v ~ ø: lovastól ~ loastól.
z ~ dz: bögedezik ~ bögededzik.
n ~ ngy: aran ~ arangy.
j ~ ø: kiráj ~ kirá.
h ~ ø: tēhēd ~ tiéd.

A hét beszélő közül hatnak a nyelve bővelkedik variánsokban, s bár vannak olyanok, amelyek gyakran ismétlődnek, mint pl. az *a ~ o*, *i ~ ë*, *i ~ é*, *é*, *n ~ ny*, *v ~ ø*, a község nyelvének egyöntetűségéről mégsem beszélhetünk, mert alig található olyan variánspárt, amelyik mindegyik beszélő nyelvében fellelhető, s nincs olyan beszélő, amelyik valamilyen új típussal ne gazdagítaná a már ismertek sorát. Néhány érdekes alakpárral gazdagodott példatárunk, amelyek egyúttal a nagyfokú ingadozásra is jellemzőek; pl. a *tiéd* számos változata: *tihéd ~ tējed ~ tēhēd ~ tēhēd ~ tiéd*, azután *z ~ dz*, *n ~ ngy* mássalhangzó-variánsok. Az *s ~ sz*, *ś ~ sz* stb. spiráns párok Diósfalu után itt újra felbukkannak.

A gyűjteményben utolsó helyen áll G a j c s á n a 9 beszélővel.

Bandi István 48 é. (i. m. 246—50)

v ~ ø: lovakval ~ loakra.
r ~ ø: akkor ~ akko.

- i ~ ë: ijenyék ~ ejen, riva ~ rëvája.*
i ~ o: kiszípták ~ kiszop.
ü ~ ö: törülközü't ~ törölközöt.
ü' ~ ö': törülközü't ~ törölközöt.
ű ~ e: fëjüröl ~ fëljeröl.
u ~ o: ujan ~ ojan.
e ~ é: tehennek ~ tehén.
è ~ ë: fëjüröl ~ fëljeröl.
a ~ o: òrvashoz ~ òrvoshoz, szovakat ~ szovákat,
északról ~ északra.
v ~ ø: rëvája ~ rëája.
j ~ lj: fëjüröl ~ fëljeröl.
r ~ ø: akkor ~ akko.

Janku József, 43 é. (i. m. 262—96)

- i ~ ü: kihòzja ~ kühozd.*
i ~ e: mégint ~ mégen.
ü ~ ö: ü ~ ö 'er, sie'.
u ~ o: bégurült ~ gorült.
ö ~ ë: öltön, öltön ~ ö'ltény.
ë ~ é: mëgen ~ mégint, nëm ~ ném,
ëjen ~ ëjem.
o ~ ö: oant ~ öen.
e ~ é: tehen ~ tehén.
e, è ~ é, é: nezi, elnèz ~ elnész, nëzi.
a ~ o: kígyullat ~ gyúllot, Gajcsámba ~ kapubo, házat ~ házot.
z ~ dz: elbócsuzott ~ èlbocsudzott.
j ~ gy: jö ~ elégjön, jöjő ~ gyöjön.
j ~ ø: bojérnál ~ boér, ojan - oan.
n ~ ny: öltön ~ ö'ltény, asszon ~ asszony stb.
ny ~ ngy: arany ~ arangy.
ty ~ cs: tyúknyom ~ csúknjom.
r ~ ø: mikor ~ mükò, mikó.

Kis Jánosné, 25 é. (i. m. 297—8)

- ë ~ ö: fëlkè'lnek ~ fòlkè'lni.*

Polgár Józsefné, 25 é. (i. m. 299—301)

- a ~ e: a (kecskét) ~ e (tennap).*

A kilenc gajcsánai beszélő közül tehát ötnek a nyelvében találunk többkevesebb variánst. Itt kisebb a variánsok száma és a meglévők is kevésbé változatosak, mint pl. Lábnikon vagy Klézsén, Somoskán. Mégis találunk néhány érdekes, új variánspárt (*i ~ o, o ~ ö, ty ~ cs*), amelyekre eddig nem volt példánk. Érdekes pl. az *oan ~ öen* 'olyan' alakpár, amely az egész szöveggyűjteményben annyira elszigetelt jelenség, hogy valószínűleg spontán hangrendi átesapás eredménye. Csaknem minden beszélő nyelvében előfordul az egész nyelvjárásterületre jellemző *a ~ o* variánspár.

Mielőtt a variáns párok összefoglaló értékelésére rátérnénk, meg kell jegyeznünk, hogy igazi variánsoknak csak azokat az alakpárokat tekinthetjük, amelyek

több beszélő nyelvében is előfordulnak, vagy legalább — ha csak egyetlen beszélő szövegében szerepelnek is — de több példát találhatunk ejtésükre. Mert pl. az *o ~ ö*: *oan ~ öen* (G), *k ~ f*: *doktornál ~ doftort* (K) variánsok annyira elszigetelt jelenségek, egyetlen beszélő nyelvében, egyetlen egyszer fordulnak elő, hogy ezeket és az ezekhez hasonlókat nem lenne helyes a moldvai csángó nyelvjárásban előforduló variáns párokként emlegetni, hiszen ez lehet egyéni hanghasználat, egyszeri ejtés stb. következménye, sőt lehet feljegyzésbeli elírás is. Futólagosan visszatekintve most a variáns párok sorára, első tekintetre is megállapítható azonban, hogy ilyen elszigetelt alakok ritkán fordulnak elő, és sokkal gyakoribbak az *a ~ o*, *u ~ o*, *i ~ ë*, *ü ~ ö*, *j ~ ny*, *n ~ ny*, *v ~ ø* stb. variáns párok, amelyek csaknem általános használatúak valamennyi adatközlőnk nyelvében, tehát ilyen téren nem okoznak problémát.

A szövegek átvizsgálása után kiderül tehát, hogy a 41 beszélő közül 33 nyelvében találhatók variánsok, és még ennél is nagyobb azoknak a száma, akiknek a beszédében legalább kvantitatív variánsok vagy artikulációs ingadozások találhatók. Mindössze négy olyan szövegközlő van, akinek az anyagában egyik variáns típust sem lelhetjük fel.

Bár céлом voltaképpen csak az volt, hogy a variánsokat kimutassam, jelentőségükre felhívjam a figyelmet, mégis e nagyfokú variálódás okára vonatkozólag önkéntelenül adódik néhány magyarázati lehetőség, amely mellett kár lenne elmenni.

Mint kutatóink már régebben kiderítették, a moldvai csángó nyelvjárásban megfigyelhetők bizonyos hangtani változások, mind a magán-, mind a mássalhangzók körében, amelyek döntően hatottak e nyelvjárás hangkészletének kialakulására. Ilyenek pl. a magánhangzók körében az asszimiláció és disszimiláció, különös tekintettel az *á* hasonító és elhasonító hatására, mégpedig nemcsak a megelőző, hanem gyakran a követő szótagra is, a mássalhangzók esetében a geminálódás, asszimiláció, palatalizáció, depalatalizáció, nazalizáció, hangátvetés stb. (vö. SZARVAS: NYr. III, 1—6, 49—54; WICHMANN: MNy. IV, 160, 208, 295, 394, 457, XXXV, 75, 137; RUBINYI: NYr. XXX, 57, XXXI, 1; HORGER: A magyar nyelvjárások 79, 82—90; NyK. XXXVII, 314; LOSONCZI: NYr. XLIV, 19). Ezeknek a nyomai HEGEDÜS LAJOS szöveggyűjteményében is világosan fellelhetők. Így pl. a tőszótagbeli *o* hasonító hatása érvényesül a *györson* (*gyorsan*), *odom* (*adom*), *okkor* (*akkor*) adatokban (vö. WICHMANN: NYr. XXXVII, 199; HORGER: i. m. 83), az *á* hasonító és elhasonító hatását mutatják a *tájást* (*tojást*), *méktápásták* (*megtaposták*), *epámnak* (*apámnak*), *lěánkával* (*lěánkával*) formák. Geminálódás eredményei pl. a *tanyittóhoz* (*tanyítóhoz*), *kaszások* (*kaszások*), palatalizáció a *számítanyi* (*számítani*), depalatalizáció az *eném* (*enyém*), *bárán* (*bárány*) formák.

A szóbanforgó nyelvjárás terület legfontosabb hangtani sajátosságainak egészen hozzávetőleges áttekintéséből is kiderül, hogy a ma meglévő variáns párok — amelyekről régebbi kutatóink egyáltalán nem emlékeznek meg SZARVAS fentemlített odavetett mondatát kivéve — nagy részben úgy jöttek létre, hogy különféle új hatások következtében a beszélők szembehelyezkedtek az ősi törvényszerűségekkel, és új formák kezdtek meghonosodni nyelvükben. Így pl. minden valószínűség szerint a köznyelv hatására jelent meg HEGEDÜS LAJOS csángó beszélőinek a nyelvében a *györson* mellett a *györsan*, az *odom* helyett az *adom*, *tájást* helyett a *tojás*, *eném* helyett az *enyémek* stb., stb. Az új alak természetesen rögtön nem szoríthatta ki egészen a régit, s így magyarázatot kapunk a csángó beszélők variánsainak nagyobb felére.

Általánosítani azonban természetesen nem lehet. Nem lehet szó pl. a köznyelv hatásáról a *gilkát ~ gyilkája*, *karabus ~ kerabus ~ kerebus*, *pravalija ~ pravalé*, *pretine ~ pretinya* stb. variáns párok esetében, amelyekben köznyelvi alak

elő sem fordulhat. HEGEDŰS LAJOS szójegyzékét átolvasva (vö. i. m. 303—48) feltűnik, hogy nagyon sok olyan szónak vannak variánsai a csángóban, amelyek román kölcsönszavak, s így a bizonytalan hallás, félreértés, szokatlan artikuláció a kiejtés többszöri próbálgatására kényszerítette a beszélőt, s az egységes átvétel helyett több alak is megmaradt a nyelvben. A variánsok egy részének létrejöttében feltétlenül szerepe lehetett tehát a román nyelvjárások hatásának is.

Mindezek mellett pedig, bár ennek a megállapítására jóval tüzetesebb vizsgálat lenne szükséges, és esetleg ez sem vezetne eredményre, nem zárkozhattunk el teljesen attól a feltevéstől, hogy a csángó nyelvjárás mai variánsainak egy része ősi különfejlődésnek, ejtésbeli ingadozásnak a következménye. Mint ahogy a *csuda ~ csoda* esetében az átvétel óta egyik alak sem jutott győzelemre, ugyanígy egyéb nyelvjárásainkban, adott esetben a moldvai csángó nyelvjárásban is élhetnek még ősi variáns párok. Megjegyzendő azonban, hogy e feltevés ellen szól az a körülmény, hogy régebbi irodalmunk nem említi a moldvai csángók e nyelvjárási sajátosságát.

Összefoglalva tehát a variálódás okairól mondottakat, a következőket tapasztaljuk: a variáns párok jelentős része minden valószínűség szerint újabb keletkezésű. Kialakulásukban a legnagyobb szerepe a köznyelvnek lehetett, amint erre HEGEDŰS LAJOS is rámutatott (i. m. 17). Másodsorban a román kölcsönszók esetében számolnunk kell a szomszédos román nyelvjárások hatásával, valamint az átvétel nehézségeivel. Harmadsorban, ha nincs is rá bizonyítékunk, de esetleg feltehetjük a variánsok kisebb részének ősi eredetét. Végül még csak annyit jegyzek meg, hogy mivel a csángók 1941 óta élnek már Magyarországon, és a gyűjtés csak 1950—51-ben történt, okvetlenül gondolnunk kell a bácskai és baranyai nyelvjárások alakító erejére is. Mivel azonban itt inkább kevert nyelvjárást beszélnek (a nyelvátlaszgyűjtők szóbeli közlése alapján) ezeknek a hatása nem intenzív, hanem itt-tartózkodásuk óta inkább a köznyelv hat rájuk erősebben.

A variánsok rendkívüli gazdagsága a moldvai csángó nyelvjárás területén, az egyes községekben, de főleg az egyes beszélők nyelvén belül, nagy óvatosságra int bennünket, nemcsak a nyelvjárásgyűjtés, hanem a nyelvtörténet területén is. Hasonló jelenségekkel ugyanis régebbi szövegeinkben is találkozunk. Így pl. csak futólag bepillantva PESTI MIZSÉR GÁBOR XVI. századi munkáiba (ABAFFY ERZSÉBET anyaggyűjtése alapján) az *e ~ ő* ejtése terén erős ingadozást látunk: *feldnek, feldre, feldewn ~ fewldere, fewld, fewlden, erdegeket, erdengefek ~ ewrdeg, ewrdewgeket, kézzyl ~ kewzzywl, felllyeb ~ fewllyeb, terwenys ~ tewrwen* stb., stb. Minthogy ilyen variáns párok nemcsak PESTI, hanem több XVI. századi író nyelvében is előfordulnak (vö. ABAFFY ERZSÉBET: MNy. XLIX, 28—35) létrejöttüknek az okát többféleképpen lehet keresni. Előfordulhat, hogy életében az író több nyelvjárás területén is töltött hosszabb időt, vagy ha a munkát magyar nyomdász nyomtatta, keveredhetett az író és a nyomdász nyelvjárása stb. A moldvai csángó szövegek gazdag variáns párpai után azonban számolnunk kell azzal is, hogy különféle hatások folytán magának az írónak a nyelvében is lehetnek ingadozások. Elképzelhető pl. PESTI nyelvében is az *e ~ ő* állandó váltakozása, hiszen egy-egy csángó beszélő olykor akár 10—12 variáns párt is ejtett a feljegyzett szöveg szerint.

A moldvai csángó nyelvjárás terület fenti vizsgálata tehát jól bizonyítja számunkra, hogy nemcsak egy nyelvjárás területén, de még egy beszélő nyelvén belül is számolnunk kell ingadozásokkal, variánsokkal. Ezt a szempontot tehát sem nyelvjárásgyűjtésünk, sem nyelvtörténeti, illetőleg nyelvjárástörténeti vizsgálódásaink közben nem hagyhatjuk figyelmen kívül.

B. LŐRINCZY ÉVA